

УДК 94(438):323.1

Ю. Константинова

ПАМ'ЯТЬ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ДЕРЖАВНІСТЬ У КУЛЬТУРНИХ ПРАКТИКАХ ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Дослідження зосереджується на огляді загальних тенденцій суспільно-політичного та культурного життя, що панували у середовищі польського шляхетства. Метою статті є визначення місця культурних та політичних ініціатив польської аристократії у процесах відновлення національної державності Польщі. Спираючись на методи узагальнення, ретроспекції та компаративного аналізу авторка проаналізувала важливі зрушення у суспільно-політичному ландшафті частини польських земель, викликані революційною ситуацією 1905 року, а також попередніми національно-визвольними рухами польського народу. У результатах дослідження аргументується гіпотеза про зменшення ролі аристократії та великих землевласників у процесах протистояння польського суспільства з імперськими інститутами владами. Шляхта прагнула зберегти своє панівне становище та фінансову потужність, а отже вимушена була негласно солідаризуватися з владою. Індиферентність польської аристократії лише прискорила розширення польського політикуму та інституалізацію відносно нових напрямів у вигляді соціалістичного та селянського рухів. У зазначений період також почало фіксуватися зростання ініціативи робітничих та селянських мас у сфері просвітницької діяльності, що вилилося у рух за створення системи загальнообов'язкової початкової освіти на базі концепту приватних шкіл. Невизначене місце у процесах відродження державотворчого потенціалу польського суспільства зайняла церква та солідарні з нею політичні сили націонал-демократичного спрямування, що було загальним наслідком прагнення збереження статус кво у відносинах між імперською владою та суспільством. У висновках підкреслюється необхідність подальших компаративних студій та архівних пошуків, пов'язаних зі студіюванням проблем діяльності окремих культурно-просвітницьких товариств на польських землях.

Ключові слова: *Польща, польська культура, шляхта, націонал-демократи, соціалістичний рух, шкільна реформа, революційна ситуація.*

DOI 10.34079/2518-1521-2025-15-43-28-36

Для поляків втрата державності наприкінці XVIII століття була вкрай болючим випробуванням, що, водночас, дало поштовх розвитку національної культури, яка на понад століття стала основним вмістилищем державотворчих ідей. В умовах імперської цензури поляки, тим не менше, змогли підготувати потужні антиросійські виступи протягом XIX століття, що увійшли до історіографії як Листопадове та Січневе постановня. Поразка обох національно-визвольних повстань не тільки не послабила прагнення поляків до відновлення державності, але й активізувала дискусії щодо форм, яких мала набути оновлена, незалежна Польща. Мова йшла тепер не про звичну федерацію двох народів (Річ Посполиту), але про національну державу.

Одним з рушіїв згаданих вище дискусій стала польська шляхта – як «стара», родовита аристократія, так і «*homus novi*», вихідці з заможного міщанства, фабриканти, що проштовхували собі шлях до верхів завдяки капіталу. У контексті участі аристократії у формуванні концепту нової держави особливої ваги набували культурні

ініціативи шляхти, що мали місце напередодні чергового сплеску національно визвольного руху в роки Першої світової війни. Проблематика культуротворчої діяльності польської аристократії на початку XX століття в історіографії відсунута на задній план через надмірну увагу дослідників попередніх поколінь до подій, пов'язаних з революційними виступами 1905 року на польських землях, діяльністю організацій так званих «пілсудчиків» тощо. Пропонована публікація покликана дещо змістити фокус уваги та актуалізувати питання ревізії висновків істориків другої половини XX століття щодо культуротворчої діяльності польської аристократії у перші десятиліття XX століття.

Українська історична наука чимало уваги приділила аналізу культуротворчих процесів на теренах колишньої Речі Посполитої та визначенню ролі шляхти в окремих культурно-просвітницьких ініціативах. Водночас, відзначимо підвищений інтерес дослідників до процесів, які мали місце на території «руських» воєводств, на сучасній Правобережній Україні. Натомість, ці дослідження не дозволяли скласти уявлення про загальні закономірності, що характеризували участь шляхти у конструюванні нових моделей національної польської культури. Особливо це стосувалося нехтуванням процесів, що мали місце у Великопольщі.

Студії українських вчених, що торкалися питань культуротворчого потенціалу польської шляхти на рубежі XIX-XX століть концентрувалися на окремих регіональних кейсах «руських» земель колишньої Речі Посполитої (Терещук, 2022; 2025; Кривошея, 2024; Гоменюк, 2022, Петровська, 2023), або ж звертали основну увагу на міжетнічні стосунки в рамках означених територій (Гнатюк, 2021; Аркуша, 2018; Аркуша, 2019; Гаухман, 2010). Можемо говорити про формування кількох шкіл студіювання проблем національно-культурного життя на «східних кресах» періоду до початку Першої світової війни. Особливо плідно у цьому напрямку працює історик І. Кривошея. Натомість, констатуємо гостру нестачу синтетичних досліджень узагальнюючого характеру, які б не виокремлювали суто «український кейс».

Короткий огляд стану наукової розробки проблеми сучасними українськими дослідниками дає підстави до виокремлення ряду дискусійних питань, що потребують подальшої розробки, а саме: підкреслення регіональних особливостей національно-культурного руху польської шляхти на початку XX століття; визначення основних позицій польської аристократії щодо форм державного життя після відновлення національної державності; узагальнення відомостей про культурні ініціативи шляхти періоду 1905-1914 рр., їх спрямування та вплив на державотворчі процеси на польських землях. Автор не претендує на вичерпність викладу, проте має на меті звернути увагу наукової спільноти на україноцентричний характер студіювання проблеми.

Метою пропонованої публікації є узагальнюючий огляд культуротворчих ініціатив польських аристократичних кіл початку XX століття, з'ясування їх зв'язку з традиціями державотворення, що мали місце на теренах колишньої Речі Посполитої у попередні історичні періоди.

Перш за все підкреслимо, що в рамках цієї публікації ми не розмежовуватимемо категорії «шляхта» та «магнатерія», сприймаючи останню як більш заможну та впливову верству шляхетства, що частіше за все була представлена титулованою аристократією, яка була присутня у парламентських органах на імперському рівні.

Культурне життя на землях колишньої Речі Посполитої було зосереджено переважно у різноманітних шляхетських гуртках різноманітного спрямування. Для прикладу, станом на 1906 рік у Великому князівстві Краківському було зареєстровано 589 об'єднань (товариств, кіл, гуртків). У Варшавській губернії таких утворень було 606. При чому необхідно відзначити, що приблизно чверть всіх товариств мала була

зосереджена не у великих містах, а в селах, містечках – маєтках шляхти. Діяльність об'єднань та товариств була сконцентрована на захисті та представництві інтересів старих та нових еліт, а саме – шляхти, духовенства та нових промислових еліт (буржуазії).

Значну вагу у польському суспільстві початку ХХ століття відігравали масони та їх організації, що склалися переважно з офіцерів та заможного студентства. Масони на польських землях після остаточного знищення польської державності фіксуються одразу після завершення наполеонівських війн. Саме масони були одними з основних промоторів відновлення національної держави і тому активно вербували у свої ряди нових членів, які мали скласти кістяк бойових організацій на випадок чергового повстання.

Інтереси еліт представляли також такі легальні організації як Сільськогосподарське товариство та Варшавська міська делегація, що виникли у 1858 та 1861 рр. відповідно. Оскільки польська шляхта не мала можливості реалізовувати себе у реальній політичній сфері, то згадані товариства швидко стали майданчиками для проголошення політичних маніфестів, проектів щодо відновлення державного устрою та майбутніх реформ. Не дивно, що подібна активність призвела до того, що до аристократичних об'єднань постійно була прикута увага імперських охоронних структур, агентурні зведення яких до сьогодні є одним з основних джерел, що розкривають зміст громадсько-політичної діяльності шляхетських товариств.

Датська дослідниця М. Курянська провела масштабне дослідження, яке мало на меті узагальнення інформації про діяльність шляхетських товариств початку ХХ століття і їй вдалося встановити, що з 589 громадських об'єднань Великого князівства Краківського інтереси еліт представляло 117, а з 606 аналогічних товариств у Варшавській губернії виразний аристократичний характер мали 206 (Kurjanska, 2019, р. 567, 569-570).

Польську шляхту початку ХХ століття не можна відділити від інших привілейованих станів суспільства – вона діяла узгоджено з промисловою елітою та міською інтелігенцією, новими елітами, що сформувалися вже в умовах бездержавного життя на землях колишньої Речі Посполитої. Якщо уявити польську політичну арену у вигляді чотирьох основних політичних таборів, а саме соціалістів, націоналістів, консерваторів та лібералів, то шляхта була представлена майже виключно у ліберально-консервативному таборі. Вони не були зацікавлені у побудові «нової» суверенної Польщі, бо орієнтувалися на кар'єру у владних структурах Австрійської та Російської імперій. Постає питання, в чому ж тоді виявилися державотворчі починання польських еліт?

Справа у тому, що польський національний рух, як і більшість антиколоніальних рухів, спочатку розглядали можливість існування національних проектів у рамках імперії – вимагали значного розширення культурних, соціальних та політичних прав у межах існуючого державного устрою. У цьому питанні польські ліберали та консерватори активно взаємодіяли з загальноімперськими політичними силами, що представляли аналогічну платформу державного устрою. У випадку Російської імперії це були кадети. Те ж саме спостерігалось на підавстрійській частині польських територій, де представники ліберальної шляхти досягали високих урядових посад, не дивлячись на свою критику існуючого імперського устрою. Головним був той факт, що «польський проект» вони не розглядали поза межами імперії.

Однак, серед польської інтелігенції було чимало діячів та угруповань, що намагалися мобілізувати широкі маси суспільства проти імперського режиму. Особливо це було помітно у контексті революційної ситуації 1905 року та діяльності

Польської соціалістичної партії та націонал-демократичних угруповань, яскравими представниками яких були майбутні творці відновленої польської державності – Юзеф Пілсудський та Роман Дмовський. Обидва вони походили з дрібного шляхетства (Zarycki, Smoczyński and Warczok, 2022, p. 280-281).

Традиційно велике значення у польському суспільстві початку ХХ століття мало католицьке духовенство, що мало давні зв'язки з аристократичними елітами, що належали до націонал-демократичних кіл. Однак, коли у 1905 році на теренах підросійської Польщі постало питання про бойкот російськомовних шкіл та вимоги освіти польською мовою, католицьке духовенство в особі архієпископа В. Попеля не підтримало ці вимоги. Оскільки бойкот державних шкіл міг збільшити частку приватних навчальних закладів, то це б призвело до розриву у рівня освіти між багатими та бідними, що, у свою чергу, відбиватиметься на кількості прихожан і прибутках церкви. Попель закликав не бойкотувати школи і у новому навчальному році вести дітей як до державних російськомовних, так і приватних шкіл.

Ці тези майже одночасно з Попелем повторював у своїх друкованих відозвах архієпископ гнезненський Ф. Стаблевський. Він закликав молодь, що стояла на барикадах підкоритися, оскільки призначення молодих людей не управляти нацією, а лише служити їй. Таким чином, католицька верхівка на території підросійської частини Польщі підіграла імперській каральній машині, хоча й солідаризувалася до цього з аристократичними колами націонал-демократів.

Наприкінці 1905 року у таких консервативних католицьких часописах як «Przeгляд Katolicki» взагалі з'явилися дуже критичні зауваги на предмет існуючої системи шкільної освіти, стосовно того, що вона надто відірвана від релігії. Серед іншого, критикувалося долучення вихованців до читання літератури, асоційованої з «єврейсько-протестантськими» колами – особливо часто згадувалися твори І. Канта. Духовенство рішуче критикувало ту частину інтелігенції, що піддалася антирелігійним революційним гаслам та долучилася до створення приватних шкіл, де програма передбачала значно меншу частку християнського виховання ніж у державних російських колах. Отже, духовенство пішло на розрив з шляхтою під загрозою зменшення потоку прихожан до костьолів, а отже й прибутків церкви. Церква наполягала на відновленні «законного доступу» до шкільної освіти, а отже й зменшенні частки приватного шкільництва, непідконтрольного імперії (Boldyrew, Bednarz-Grzybek, 2022, p. 32-34).

Мережа приватних шкільних закладів, у свою чергу, відповіла на ці заклики лише розширенням своєї мережі за активної підтримки націонал-демократичних політичних організацій. Виразне націонал-державницьке спрямування діяльності приватних шкіл навіть простежувалося на рівні назви їх об'єднання – «Polska Macierz Szkolna» (Школи Польської Батьківщини). Ця мережа почала активно розростатися у квітні 1905 року. Для прикладу можна згадати різкий сплеск діяльності об'єднання на рівні Варшави, де утворилося 20 таємних педагогічних товариств, що координувалися «Polska Macierz Szkolna».

Однак, не варто забувати, що будь-які зміни у шкільництві вимагали затвердження представниками імперського уряду. Школи-члени «Polska Macierz Szkolna» мали представити російському уряду програми навчальних дисциплін для їх цензурного перегляду, вчителі також проходили процедуру затвердження. Офіційний Санкт-Петербург хотів зберегти вплив у ключових навчальних предметах – історія, російська мова та географія, програми з яких надсилалися зверху і не підлягали обговоренню на рівні шкільного керівництва. Так чи інакше, але протягом 1905-1906

рр. система приватної шкільної освіти на польських землях (підросійська частина) була легітимізована.

Важливість цих культурно-освітніх осередків важко переоцінити – саме тут формувалася кістка національно-свідомої молоді, оскільки ключові посади та негласний вплив у приватних школах закріпили за собою представники націонал-демократичних шкіл. Відзначимо, що у поляків не бракувало «ініціативи знизу» і вони активно долучалися до системи початкової освіти за власним бажанням. Мав місце процес, аналогічний утворенню радянських «лікнепів». Згадаємо випадки, коли у Келецькому воєводстві селяни та робітники з власної ініціативи обкладали себе податками, які шли на організацію осередків початкової освіти – це мало місце у 1908-1912 рр. і жодної участі шляхетських політичних угруповань у цьому процесі не простежується. Таким чином, можна припустити, що в ході революційної ситуації 1905 року відбулося довгоочікуване «пробудження» всіх верств польського народу і роль інтелігенції у цьому процесі істотно зменшилася порівняно з ініціативами «довгого XIX століття» [Gajewski, 1976; Vlobaum, 2016, p. 178-187].

У Західній Європі перехід від XIX до XX століття можна охарактеризувати як епоху кінця аристократії. Польща не відставала від загальноєвропейських тенденцій, але шляхта тут не втратила свій вплив повністю, а трансформувала методи втручання в актуальну політичну ситуацію. «Стара» родовита аристократія відійшла від активної політичної діяльності, проте зберегла головне – свою економічну базу. Політична арена поступово почала заповнюватися новими політичними елітами – професійними політиками, що виводилися переважно з середовища інтелектуалів, представників культурних кіл. Такими інтелектуалами були, наприклад, політичний публіцист Роман Дмовський та композитор Ігнацій Падеревський. Останній був яскравим прикладом діячів, орієнтованих на провадження незалежної, але популістської політики. Дмовський навпаки, знаходився під впливом фінансової потужності старої аристократії. Таким чином, польська шляхта, особливо найбільш заможна її частина, зберегла непрямий вплив на політику через мережу своїх ставлеників.

Шляхта як впливовий клас зникла у Польщі лише після 1945 року, що виходить далеко за рамки нашого дослідження. Натомість, наголосимо, що протягом 1905-1914 рр. політичні кола активно поповнюються представниками єврейських національних угруповань, робітничих та селянських кіл. Виникають навіть окремі партії, зосереджені на популяризації та ідеалізації селянського руху – «людовці». Проте, ані робітники, ані селяни не були самостійною політичною силою, а лише знаряддям у руках великого фінансового капіталу. Також необхідно відзначити нерівномірність поширення «людового» руху – він концентрувався у Галичині, у той час як на землях сучасної Польщі великої ваги він не набув.

Національно-визвольні повстання 1831 та 1863 рр. відсунули польську інтелігенцію від соціальних реалій. Справа у тому, що найбільш масовим елементом цих повстань було дрібне шляхетство, на яке й були спрямовані царські репресії після придушення заворушень. Великі землевласники змогли зберегти свої володіння і свій вплив, що призвело до розшарування шляхти – дрібна аристократія стала ще більш національно свідомою та негативно налаштованою як по відношенню до імперських структур, так і по відношенню до колишньої магнатерії (Zarycki., Smoczyński and Warczok, 2017, p. 366-371).

Шляхетська верства, що століттями була промотором державотворчих прагнень польського народу, на початку XX століття воліла відійти на другий план у зв'язку з оформленням нових суспільно-політичних рухів – соціалістичного та людового (селянського) спрямування. Зберігаючи вплив на велику політику завдяки великому

капіталу, польські землевласники прагнули зберегти позиції, що утримувалися ними протягом всього XIX століття, активно кооперуючись з культурними та політичними ініціативами близького їм за духом націонал-демократичного руху.

Польські політики критично оцінювали здобутки національно-визвольних рухів 1831 та 1863 рр. та зробили ставку на формування нових політичних еліт, відданих ідеалам національної державності. Саме тому великої актуальності після 1905 року набуло питання підвищення загального рівня освіти на польських землях. Якщо націонал-демократи у цьому напрямку спиралися на католицькі кола, то представники робітничих та селянських рухів підтримували ініціативи знизу. Таким чином, шляхта втратила вплив на широкі маси польського суспільства. Тим не менше, протягом всього періоду існування Другої Речі Посполитої шляхетські кола все ще були присутні на політичному обрії держави.

Зазначена проблема має широкі перспективи подальшого дослідження – перш за все у сфері компаративних та кліометричних студій. Вважаємо за доцільне звернути увагу на спільні та відмінні риси, що мали місце у політичних проектах польської, угорської, чеської та української аристократії напередодні Першої світової війни. Потребують більш предметного студювання також проблеми діяльності окремих культурно-просвітницьких товариств на польських землях періоду 1905-1914 рр. у їх зв'язку із загальними трендами державотворення, що панували у Центрально-Східній Європі.

Список використаних джерел

- Аркуша, А., 2019. «Під безпечним дахом шаліє хуртовина обструкції»: нова тактика українського представництва в Галицькому сеймі на початку XX століття. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, спецвипуск, с. 277–303. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2020.0.13338>
- Аркуша, О., 2018. «Вимагаєте від нас поваги до шляхетської старовини?». Роздуми українських інтелектуалів XIX – початку XX століття про роль спадщини Речі Посполитої у формуванні модерної української нації. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 11, с. 27–55. DOI: <https://doi.org/10.33402/up.2018-11-27-55>
- Гаухман, М.В., 2010. Концепція «національних проектів» у дослідженні національної політики на Правобережній Україні (1905–1914 рр.). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 23(210), с. 190–201.
- Гнатюк, О., 2021. Східна Галичина: один край – два П'ємонти. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*, 16, с. 5–47.
- Гоменюк, А.І., 2022. Вплив польських повстань на освіту та громадську активність шляхтянок Київської губернії XIX – початок XX ст. *Science of XXI century: development, main theories and achievements*, 3, с. 104–106. Доступно на: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/311>
- Кривошея, І., 2024. Музичне мистецтво у маєтковій культурі Правобережної України кінця XVIII – початку XX століття. *Старожитності Лукомор'я*, 1(22), с. 33–43. DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2024.1.246>
- Петровська, Н.М., 2023. Ідеологія сарматизму та її втілення у польській фортепіанній музиці XIX–XX століть. *Мистецтвознавчі записки*, 44, с. 141–148. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-2180.44.2023.293938>
- Терещук, А., 2022. Дозвілля польського шляхтича у другій половині XIX – на початку XX ст. (на прикладі Київської губернії). *Старожитності Лукомор'я*, 5(14), с. 40–48. DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2022.5.178>

- Терещук, А., 2025. Повсякденне життя у довгому ХІХ столітті у світлі чоловічих его-документів шляхти Київської губернії. *Старожитності Лукомор'я*, 1(28), с. 89–98. DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.1.311>
- Blobaum, R.E., 2016. *Rewolucja: Russian Poland, 1904–1907*. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Bołdyrew, A. and Bednarz-Grzybek, R., 2022. Catholic press in the Kingdom of Poland in the years 1905–1914 and the idea of modern education and citizenship. *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*, 118, pp. 19–44. DOI: <https://doi.org/10.31743/abmk.13095.143485>
- Gajewski, S., 1976. Duchowieństwo wobec Polskiej Macierzy Szkolnej 1905–1907. *Roczniki Humanistyczne*, XXIV(2), pp. 113–135.
- Kurjanska, M., 2019. Disgruntled Elites and Imperial States: The Making of Late Nineteenth- and Early Twentieth-Century Civil Society in Congress Poland and Western Galicia. *Comparative Studies in Society and History*, 61(3), pp. 563–594. DOI: <https://doi.org/10.1017/S001041751900015X>
- Zarycki, T., Smoczyński, R. and Warczok, T., 2017. The Roots of Polish Culture-Centered Politics: Toward a Non-Purely Cultural Model of Cultural Domination in Central and Eastern Europe. *East European Politics and Societies and Cultures*, 31(2), pp. 360–381. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325417692036>
- Zarycki, T., Smoczyński, R. and Warczok, T., 2022. Cultural citizenship without state: historical roots of the modern Polish citizenship model. *Theory and Society*, 51, pp. 269–301. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11186-021-09465-x>

References

- Arkusha, A., 2019. «Pid bezpechnym dakhom shaliie khurtovyna obstruktsii»: nova taktyka ukraïnskoho predstavnytstva v Halytskomu seimi na pochatku XX [“A blizzard of obstruction rages under a safe roof”: new tactics of Ukrainian representation in the Galician Sejm at the beginning of the 20th century]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna*, (special issue), pp. 277–303. DOI: 10.30970/his.2020.0.13338. (in Ukrainian)
- Arkusha, O., 2018. «Vymahaiete vid nas povahy do shliakhetskoi starovyny?». Rozdumy ukraïnskikh intelektualiv XIX – pochatku XX stolittia pro rol spadshchyny Rechi Pospolytoi u formuvanni modernoi ukraïnskoi [“Do you demand from us respect for the nobility’s antiquity?” Reflections of Ukrainian intellectuals of the 19th and early 20th centuries on the role of the heritage of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the formation of the modern Ukrainian nation]. *Ukraina – Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 11, pp. 27–55. DOI: 10.33402/up.2018-11-27-55. (in Ukrainian)
- Haukhman, M.V., 2010. Kontseptsiia «natsionalnykh proektiv» u doslidzhenni natsionalnoi polityky na Pravoberezhnii Ukraini (1905–1914 rr.) [The concept of "national projects" in the study of national policy in Right-Bank Ukraine (1905–1914)]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 23(210), pp. 190–201. (in Ukrainian)
- Hnatiuk, O., 2021. Skhidna Halychyna: odyń kraj – dva Piemonty [Eastern Galicia: one region – two Piedmonts]. *Problemy vyvchennia istorii Ukraïnskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv*, 16, pp. 5–47. (in Ukrainian)
- Homeniuk, A.I., 2022. Vplyv polskykh povstan na osvitu ta hromadsku aktyvnist shliakhtianok Kyivskoi hubernii XIX – pochatok XX st. [The influence of Polish uprisings on the education and social activity of noblewomen of the Kyiv province in the 19th - early 20th centuries] *Science of XXI century: development, main theories*

- and achievements*, 3, pp. 104–106. Available at: <<https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/311>> (Accessed: 30.09.2025). (in Ukrainian)
- Kryvosheia, I., 2024. Muzychne mystetstvo u maietkovii kulturi Pravoberezhnoi Ukraini kintsia XVIII – pochatku XX stolittia [Musical art in the estate culture of Right-Bank Ukraine in the late 18th – early 20th centuries] *Starozhytnosti Lukomoria*, 1(22), pp. 33–43. doi: 10.33782/2708-4116.2024.1.246. (in Ukrainian)
- Petrovska, N.M., 2023. Ideolohiia sarmatyzmu ta yii vtillennia u polskii fortepiannii muzytsi XIX–XX stolit [The ideology of Sarmatism and its embodiment in Polish piano music of the 19th–20th centuries] *Mystetstvoznavchi zapysky*, 44, pp. 141–148. doi: 10.32461/2226-2180.44.2023.293938. (in Ukrainian)
- Tereshchuk, A., 2022. Dozvillia polskoho shliakhtycha u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. (na prykladi Kyivskoi hubernii) [Leisure of a Polish nobleman in the second half of the 19th – early 20th centuries (using the example of the Kyiv province)] *Starozhytnosti Lukomoria*, 5(14), pp. 40–48. DOI: 10.33782/2708-4116.2022.5.178. (in Ukrainian)
- Tereshchuk, A., 2025. Povsiakdenne zhyttia u dovhomu XIX stolitti u svitli cholovichykh eho-dokumentiv shliakhty Kyivskoi hubernii [Everyday life in the long 19th century in the light of male ego-documents of the nobility of the Kyiv provinI] *Starozhytnosti Lukomoria*, 1(28), pp. 89–98. DOI: 10.33782/2708-4116.2025.1.311. (in Ukrainian)
- Blobaum, R.E., 2016. *Rewolucja: Russian Poland, 1904–1907*. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Bołdyrew, A. and Bednarz-Grzybek, R., 2022. Catholic press in the Kingdom of Poland in the years 1905–1914 and the idea of modern education and citizenship. *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*, 118, pp. 19–44. DOI: <https://doi.org/10.31743/abmk.13095.143485>
- Gajewski, S., 1976. Duchowieństwo wobec Polskiej Macierzy Szkolnej 1905–1907. *Roczniki Humanistyczne*, XXIV(2), pp. 113–135.
- Kurjanska, M., 2019. Disgruntled Elites and Imperial States: The Making of Late Nineteenth- and Early Twentieth-Century Civil Society in Congress Poland and Western Galicia. *Comparative Studies in Society and History*, 61(3), pp. 563–594. DOI: <https://doi.org/10.1017/S001041751900015X>
- Zarycki, T., Smoczyński, R. and Warczok, T., 2017. The Roots of Polish Culture-Centered Politics: Toward a Non–Purely Cultural Model of Cultural Domination in Central and Eastern Europe. *East European Politics and Societies and Cultures*, 31(2), pp. 360–381. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325417692036>
- Zarycki, T., Smoczyński, R. and Warczok, T., 2022. Cultural citizenship without state: historical roots of the modern Polish citizenship model. *Theory and Society*, 51, pp. 269–301. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11186-021-09465-x>

Стаття надійшла до редакції 30.09.2025 р.

Yu. Konstantynova,

**THE MEMORY ABOUT THE NATIONAL STATEHOOD IN THE
CULTURAL PRACTICES OF THE POLISH NOBILITY
IN THE EARLY XX CENTURY**

The study focuses on reviewing the general trends in socio-political and cultural life that prevailed among the Polish nobility. The aim of the article is to determine the place of

cultural and political initiatives of the Polish aristocracy in the processes of restoring Poland's national statehood. Using methods of generalisation, retrospection and comparative analysis, the author analyses important changes in the socio-political landscape of part of the Polish lands caused by the revolutionary situation of 1905, as well as previous national liberation movements of the Polish people. The results of the study support the hypothesis of a decline in the role of the aristocracy and large landowners in the processes of confrontation between Polish society and the imperial institutions of power. The nobility sought to preserve its dominant position and financial power, and was therefore forced to secretly sympathise with the authorities. The indifference of the Polish aristocracy only accelerated the stratification of Polish politics and the institutionalisation of relatively new trends in the form of socialist and peasant movements. During this period, there was also a noticeable increase in the initiative of the working and peasant masses in the field of educational activities, which resulted in a movement to create a system of compulsory primary education based on the concept of private schools. The church and the national-democratic political forces that were in solidarity with it played an uncertain role in the processes of reviving the state-building potential of Polish society, which was a general consequence of the desire to maintain the status quo in relations between the imperial authorities and society. The conclusions emphasise the importance of further comparative studies and archival research related to the study of the activities of separate cultural and educational associations in Polish lands.

Keywords: *Poland, Polish culture, nobility, national democrats, socialist movement, school reform, revolutionary situation.*